

Вісник післядипломної освіти : Збірник наукових праць. / Гол.ред. В. В. Олійник. – К. : Вид-во Університету менеджменту освіти НАПН України, 2010. – Вип. 1 (14). – Ч. 1 : Педагогіка. – С. 210-215.

Шиліна О.О.

Херсонський державний університет

ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ВЧИТЕЛЯ В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ ХХ-ХХІ СТОЛІТЬ

Стаття висвітлює проблеми професіоналізму вчителя у педагогічній спадщині видатних педагогів ХХ-ХХІ століть.

***Ключові слова:** Професіоналізм, професіоналізм вчителя, якості вчителя-професіонала.*

Постановка проблеми

Досліджуючи проблему формування основ професіоналізму майбутнього вчителя, ми звернулися до праць педагогів-класиків і науковців сучасності, які розробляли концепції професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя. Проведення такого історико-педагогічного аналізу теорії розвитку особистості вчителя в системі його професійної підготовки дає можливість з'ясувати основні вимоги до особистості вчителя як професіонала в різноманітних ситуаціях і часових рамках.

Метою дослідження є: вивчення науково-передового педагогічного досвіду з поставленої проблеми.

Виклад основного матеріалу

У педагогічній теорії упродовж ХХ ст. функції, роль, місце та вимоги до професійної підготовки вчителя значно змінювалися під впливом соціально-економічного устрою. Педагоги-практики розглядали професіоналізм учителя з точки зору підготовки, оцінювання діяльності, особистісних якостей та рівня майстерності.

Так, С.Русова у розробленій концепції національної системи освіти сформулювала вимоги до вчителя нової школи. А саме: вчитель має бути патріотом, щирим і глибоким, у процесі навчання мусить дотримуватися правди; моральний авторитет учителя повинен «стояти високо»; вчитель має працювати тільки за покликанням, адже він даватиме учням не тільки грамоту, а й бажання вчитися далі; окрім знання теоретичного матеріалу, знати облікову документацію й вміти її складати, добре орієнтуватись у фізіологічних, психологічних, індивідуальних особливостях своїх учнів; добре володіти мовою, висловлюватися ясно, голосно; дисциплінувати себе, щоб своєю справедливістю, витриманістю, щирістю бути зразком для учнів; мусить мати необхідну психолого-педагогічну підготовку, працювати творчо, спрямовувати розвиток дітей та забезпечувати їхню підготовку до подальшого життя. Отже, високі вимоги до вчителя охоплюють такі риси його характеру, як-от: чуйність, доброта, скромність, терплячість, наполегливість, витримка, щирість, знання національної культури та мистецтва [1, 336].

Погоджуючись з вище зазначеними якостями, С.Шацький додає, що знання вчителя мають містити синтез психологічних, біологічних, соціальних дисциплін. І тільки на підставі такого комплексу уявлень про особистість учня педагог може здійснити свою професійну діяльність. Серед провідних якостей вчителя дослідник також виділяв високу інтелігентність і постійне прагнення до духовного зростання. При цьому головним методом свого духовного зростання він вважав самоосвіту й рекомендував учителям розвивати в собі якості дослідника, спостерігача [6, 102].

На думку П. Блонського, учитель — це активний будівник школи, умілий організатор, який активізує сили дітей і віднаходить максимально ефективні форми діяльності. На його думку, педагог має бути освіченою та вихованою людиною. Теоретик вітчизняної педагогіки і психології наголошував, що нова школа мусить втілювати ідеї гуманізму і ставити дитину в центр педагогічного процесу. Він закликав учителя «бути людиною», «любити життя», «залишати глибокий слід у їхніх душах», «не ховати серця». На його думку, вчитель повинен поєднувати в собі функції виховання і навчання, оволодівати не тільки

освіченістю, а й творчим потенціалом. При цьому домінуючу роль у професійній діяльності вчителя відводив самоосвіті та самовдосконаленню [1, 349].

Видатний педагог радянського періоду А.Макаренко, характеризуючи майбутнього вчителя, наголошував, що випускник педагогічного вузу повинен мати добре поставлений голос, глибокі знання з психіки дитини, досконало знати і вміло застосовувати різноманітні прийоми проникнення в духовний світ дитини, високі організаторські здібності, натхненну творчість, фантазію, а також володіти такими «дрібничками», як стояти, сидіти, піднятися зі стільця, з-за столу, як підвищити голос, як посміхнутись, як поглянути тощо. Також майбутні вчителі повинні опанувати досягнення сучасної науки, постійно вдосконалювати свою майстерність, бо тільки за таких умов вони в майбутньому зможуть дати своїм учням належні знання. Одночасно вони мають бути організованими, вольовими, підтягнутими, здатними виявити стриманість, дбати про свій фізичний розвиток. Разом з тим відзначатися високим культурним рівнем, ввічливістю, охайністю, знати літературу, мистецтво, музику [1, 507].

Актуальними в підготовці вчителів України залишаються ідеї педагога-гуманіста В.Сухомлинського. Так, за його словами, першочергове завдання вчителя полягає в тому, щоб відкрити в кожній людині творця, поставити її на шлях самобутньої творчої, інтелектуальної праці; виявити, розкрити в кожному учневі його неповторно індивідуальний талант, підняти особистість на високий рівень розквіту людської гідності.

За розробленою ним методикою підбору педагогічних кадрів основним критерієм до персоні вчителя стала виборність усіх шкільних працівників за рівнем професіоналізму й особистісних якостей педагога. Отже, ідеальна модель гарного вчителя, яка створена видатним українським педагогом В.Сухомлинським, охоплює: високий рівень педагогічної культури (до якої належать і гуманізм, і духовність, і громадянськість), загальної культури, інтелекту, якості дослідника, творчий підхід до навчального процесу; здатність до самовдосконалення. На думку дослідників кінця ХХ ст., у творчості

В.Сухомлинського домінантами професіоналізму вчителя є єдність його особистісних якостей, освіченість і володіння педагогічною технікою, а його структура збагачується такими компонентами; як педагогічний оптимізм, характер духовного спілкування, широта емоційного діапазону вчителя та інше [1, 553].

Слід зауважити, що в зазначений період важливим аспектом у формуванні основ професіоналізму майбутніх учителів є організація педагогічної освіти.

Так, С.Шацький наголошував на те, що для формування високого рівня професійності студентів, робота педагогічних інститутів має проходити у трьох напрямках: науково-дослідницькому, курсовому (з підготовки студентів та перепідготовки вчителів) і практичному (керівництво школою). Також ці заклади повинні бути комплексними центрами, в яких переважали б активні форми навчання, набувалися вміння осмислювати практичний досвід, оцінювати в ньому головну ідею [6,102].

П. Блонський, в Академії соціального виховання, якою він керує, впровадив поетапну підготовку вчителя, а саме: 1 етап — загальне виховання й освіта; 2 етап — педагогічне вивчення предмета; 3 етап — спеціальне вивчення предмета і методики його викладання. Він, підкреслював значення психологічних знань для вчителя, педагогічної практики, використання дослідницьких, дискусійних форм навчання, виховання у студентів готовності до професійного самовдосконалення [3, 9].

А.Макаренко відмічав, що у сучасних йому педагогічних вузах не знають, що таке педагогічна майстерність, але був переконаний, що в майбутньому в педагогічних навчальних закладах викладатимуться основи педагогічної техніки, майстерності у спеціальному курсі. Він пропонував переглянути й удосконалити програми підготовки вчителів, наголошуючи на необхідності широкої освіти вчителя незалежно від його профілю підготовки, підкреслював потребу в здобутті майбутніми вчителями не тільки спеціальної освіти, а й спеціального виховання, а також наголос робив на проблемі сімейного виховання.

В. Сухомлинський звертав особливу увагу на створення системи перепідготовки й підвищення кваліфікації вчителів, основними формами якої є: постійно діючі семінари, конференції, наукові дослідження, обмін досвідом, індивідуальна робота, створення індивідуальної творчої лабораторії кожним учителем. Видатний педагог наголошував на залежності результатів діяльності вчителя від рівня його знань, культури, самостійної дослідницької роботи й постійної роботи над собою[1, 556].

Аналізуючи навчальну літературу з педагогіки 60-70-х років, ми з'ясували, що в ній дається безособистісна характеристика опису теорії навчання й виховання, в якій учитель знаходиться поза педагогічним процесом. Автори віддають перевагу формулюванню вимог на зразок: «учитель може», «учитель повинен», «учителю необхідно». Визначення поняття «професіоналізм учителя», як правило, зводиться до переліку особистих якостей: учитель має бути всебічно освіченим, політично підготовленим, ідейно вихованим, володіти широким педагогічним кругозором, педагогічним тактом, любити школу й учнів, бути уважним і чутливим, гуманним і справедливим, організованим і вимогливим; звертається увага на роль майстерності й таланту вчителя.

У навчальних посібниках другої половини 80-х рр., починають виділятися самостійні теми та розділи, які пов'язані з проблемами педагогічної професії та працею вчителя, а зміст посібників насичується виокремленням і змістовністю соціальних і професійних функцій вчителя, його професійно-особистісних якостей, таких як: компетентність, спрямованість, здібність, талант, майстерність. Автори цього періоду роблять перші кроки до висвітлення проблеми педагогічного професіоналізму, але ще її не формулюють, і тільки наприкінці 90-х — на початку XXI ст. поняттю «педагогічний професіоналізм» надано категоріального статусу. Так, у посібнику з педагогіки В.Сластеніної, І.Саєвої, А. Міщенко, Е.Шиянової було вперше сформульовано визначення терміну «професіоналізм». Також в ньому система підготовки вчителя базується на основі сучасних підходів і принципів реформування освіти відповідно до державних стандартів базової педагогічної освіти; різнобічно розкривається професійний розвиток учителя, його професіограма,

характеристика професійної діяльності, функціональні обов'язки, і найголовніше — становлення та розвиток професіоналізму, майстерності вчителя в цілісному педагогічному процесі.

Досліджуючи проблему формування основ професіоналізму в сучасному науковому просторі, нашу увагу привернула акмеологія — наука, яка інтенсивно розвивається в останні десятиріччя. Акмеологія — нова галузь у системі людинознавства, яка займається дослідженням закономірних зв'язків і залежності між рівнями продуктивності й професіоналізму творчої діяльності окремих фахівців і співтовариств, чинниками самореалізації творчого потенціалу на шляху до вершин професіоналізму й продуктивної творчої діяльності, що втілюється в соціально-значущих проявленнях культури, мистецтва, літератури, науки, техніки, освіти, а також у самій людині.

На цьому етапі розвитку науки пріоритетними напрямками акмеології стали ті, які орієнтовані на професійні сфери, що пов'язані з життєдіяльністю людей, і в яких однією з актуальних проблем є проблема професіоналізму. Одним з таких напрямів є педагогічна акмеологія.

Педагогічна акмеологія — наука про шляхи досягнення професіоналізму в праці педагога. А.Дергач, В. Зязикін визначають педагогічну акмеологію, як інтегральну характеристику педагога, яка передбачає володіння ним видами професійної діяльності і наявності у педагога професійно важливих якостей, які забезпечують ефективне розв'язання професійних педагогічних завдань. Також вони пропонують перелік критерій, яким має відповідати педагог-професіонал, а саме:

- об'єктивні критерії: ефективність педагогічної діяльності (основних видів — навчальної, розвивальної, виховної; допоміжних видів — організаційно-управлінської, самоосвітньої, діагностуючої, колекційної, консультативної);
- суб'єктивні критерії: стійка педагогічна спрямованість (бажання залишитися в професії), розуміння ціннісних орієнтацій професії педагога;
- процесуальні критерії: використання педагогом гуманістично спрямованих способів, технологій у педагогічній праці;

- результативні критерії: досягнення в педагогічній праці результатів, які необхідні суспільству [5, 127].

Акмеолог А.Бодалєв у своїй науковій роботі визначає рівні й етапи професійної діяльності педагога. Основні з них:

- рівень оволодіння професією (адаптація до професії, первинне засвоєння вчителем норм, необхідних прийомів, технологій);

- рівень педагогічної майстерності (володіння прийомами індивідуального підходу до учнів, здійснення особистісно-орієнтованого навчання, використання у своїй діяльності кращих зразків передового педагогічного досвіду);

- рівень самоактуалізації педагога в професії (усвідомлення можливостей педагогічної професії для розвитку своєї особистості, саморозвиток себе за допомогою професії);

- рівень педагогічної творчості (внесення особистого творчого вкладу, внесення авторських позицій) [2, 96].

У праці А.Деркача виділяється три сторони професіоналізму педагога:

- ефективне виконання видів педагогічної діяльності, що включає в знання про сутність праці вчителя, психологічні і вікові особливості учнів, зміст навчальної програми; педагогічні вміння, професійно важливі риси особистості, педагогічну ерудицію й освіченість, педагогічне мислення, педагогічну інтуїцію, педагогічну імпровізацію, педагогічну спостережливість, педагогічний оптимізм;

- повноцінне гуманістично орієнтоване педагогічне спілкування, яке в собі містить знання про задачі і засоби спілкування, педагогічну етику, педагогічну емпатію, педагогічний такт.

- зрілість особистості педагога, яка містить професійні і педагогічні позиції, самодіагностику, педагогічну рефлексію [4, 34].

Таким є загальне акмеологічне бачення нашої проблеми.

Висновки

Отже, ретроспективний огляд проблематики професіоналізму вчителя і його підготовки в історії вітчизняної педагогіки показав, що до 80-х років ХХ

ст. поняття «професіоналізм» у класичній педагогічній літературі не має термінологічного оформлення. Якісна характеристика професіоналізму вчителя подається переважно за допомогою педагогічного мистецтва, майстерності, творчості, культури, досконалості без їх чіткої диференціації. Наприкінці ХХ ст. — початку ХХІ ст. поняттю «педагогічний професіоналізм» вже надано категоріального статусу і робляться перші спроби до висвітлення цієї проблеми. Також, виникає нова наука — акмеологія, яка займається дослідженням шляхів досягнення професіоналізму в період зрілості людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Калиниченко Н.П. Антология педагогической мысли Украинской ССР / Н.П.Калиниченко. — М.: Педагогика, 1988. — 640 с.
2. Бодалев А.А. Акмеология как учебная и научная дисциплина / А.А.Бодалев. — М.: РАУ, 1993. — 180 с.
3. Гузій Н. Професійність учителя у спадщині вітчизняних педагогів ХХ ст. / Н.Гузій // Відкритий урок. — 2005. — № 21-22 — С. 8-12.
4. Дергач А.А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека: сочинение в 5 т. / А.А.Дергач. — М.: РАГС, 1999-2001. — Т 1 — 1999 — 340 с.
5. Дергач А.А. Акмеология. учеб. пособие / А.Дергач, В.Зязыкин. — СПб. 2003 — 256 с.